

Pim Fortuyn

Ekonomistisch reduktionisme in een nieuw jasje?

Naar aanleiding van:

Meindert Fennema en Jos van der Werf, *Landbouw- en industriepolitiek bij de wederopbouw van Nederland*
Tijdschrift voor Politieke Economie jrg. 5 nr. 1, september 1981,
pp. 110 e.v.

Inleiding

In de vorige aflevering van dit tijdschrift kritiseerden Meindert Fennema en Jos van der Werf met behulp van de studie van Herman de Liagre Böhl e.a. *Nederland industrialiseert!* een paar onderdelen van mijn proefschrift *Sociaal-economische politiek in Nederland, 1945-1949*. In het navolgende wil ik hun kritiek bespreken, waarbij ik zal proberen niet het eigen gelijk al te zeer op de voorgrond te stellen, maar enige naar mijn mening interessante discussiethema's aan te dragen die de sociaal-economische politiek in de jaren 1945-1950 raken, en die geschikt zijn voor verder onderzoek en theorievorming.

Afkomstig uit de generatie studenten die 1968 bewust hebben meegemaakt, heb ik mij sedertdien ingezet voor het bedrijven van maatschappijwetenschap waarin het menselijk handelen niet wordt gereduceerd tot het object van afzonderlijke disciplines, zoals het recht, de economie, de sociologie, de psychologie etcetera, maar in zijn maatschappelijke samenhang wordt bestudeerd. Een dergelijke stellingname houdt tevens in dat de wetenschapsman/vrouw zich ervan bewust is dat het streven naar objectiviteit daarbij belangrijk is, maar niet geheel te realiseren valt. Dat besef brengt hem of haar ertoe de waardengebondenheid van de optiek van de onderzoeker te onderkennen en positief te integreren in het wetenschappelijk werk. Voor Nederlandse sociologen werd dit alles treffend geformuleerd door de leden van de reeds in de twintiger en dertiger jaren actieve *Frankfurter Schule*. Vooral het opstel van Max Horkheimer *Traditionelle und kritische Theorie* uit 1937 en dat van Theodor Adorno *Zur Logik der Sozialwissenschaften* uit 1967

waren voor de Nederlandse discussie richtinggevend¹. De kritiek op de neopositivistische sociale wetenschappen, die na de oorlog vooral op de Verenigde Staten waren georiënteerd, was ferm. Niet in de laatste plaats omdat in de oorlog in Vietnam maar ook in onze eigen samenleving bleek, dat deze neopositivistische wetenschap, die stelde waardevrij te zijn en over methoden van wetenschapsbeoefening te beschikken die die waardevrijheid garandeerden, vooral funktioneerde ten behoeve van de heersende klassen. En wij jonge wereldverbeteraars zouden op het voetspoor der Frankfurters een geheel nieuwe, niet naar disciplines opgedeelde, emancipatoire sociale wetenschap ontwikkelen. En zoals zo dikwijls bleek het beoefenen der kritiek gemakkelijker dan het creëren van een alternatief. De te emanciperen bevolkingsgroepen, zoals arbeiders, buurtbewoners in saneringswijken, gastarbeiders en andere minderheden, stonden de jonge academici niet met open armen op te wachten. Daarenboven was het ontwikkelen van een geheel nieuwe methode van wetenschapsbeoefening iets minder eenvoudig dan gezegd.

Het belang van de maatschappijwetenschap

Toch kan achteraf worden gekonstateerd dat, in weerwil van de mode van vandaag, het hier een buitengewoon vruchtbare ontwikkeling betrof.² Het onderwijsgebonden onderzoek in zijn vele varianten is er een direct gevolg van.³ Ook de studie van de geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging kreeg daardoor een nieuwe impuls en de herontdekking van het werk van Marx, Weber en Elias werd er door mogelijk gemaakt.⁴

1. Max Horkheimer, *Traditionelle und kritische Theorie*, Hamburg 1975, pp. 12 e.v. en Theodor Adorno in *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, Berlijn 1969, pp. 125 e.v. Resultaten in Nederland zijn op dat moment o.m.

1. *De sociologie behoort een MENS-wetenschap te zijn*, Amsterdam 1969, kongresbundel bij het door de VU-sociologenvereniging Mundus georganiseerde kongres over kritische sociologie; 2. *Positivismisme en dialektiek* van Von Brentano, Kruijthof en Visser, Groningen 1970.

2. Te denken valt aan de recente aanvallen in de media op de beoefenaars van sociale wetenschappen, waarbij vooral de 'lichting' wetenschappelijk medewerkers van 1968/1969 het moet ontgelden. Een bestrijder van

het eerste uur is drs B. Tromp. Gezien de resultaten van die ontwikkeling valt daarom ook wel wat af te dingen op het uit het hart gegrepen opstel van Eddie Korlaar *Wij wereldverbeteraars*, Amsterdam 1981, waaraan wij ook de ere-titel voor de generatie studenten van 1968/1969 hebben ontleend.

3. Lopend van de *themagroep Noord-Nederland* tot de diverse vrouwen-groepen die zich bezighouden met onderzoek naar de positie van de vrouw.

4. Harmsen heeft school gemaakt voor wat betreft de geschiedenis van de arbeidersbeweging in Nederland in het bijzonder en emancipatiestudies in het algemeen. Elias heeft zijn tenten opgeslagen in Amsterdam, het *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* is er een resultaat van. Bekende

Voorwaar geen slecht resultaat van de arbeid van de toenmalige wereldverbeteraars, ook al hadden zij in 1968 nog wel iets anders voor ogen.

Zoals aan alle turbulente ontwikkelingen zijn aan deze ook schaduwzijden te ontdekken. Op één daarvan wil ik hier nader ingaan. De herontdekking van het werk van Marx door de jonge wetenschapper heeft gedurende een groot aantal jaren ook betekend dat een deel van de sociale wetenschappen heeft geleden onder de diktatuur van de historisch-materialistische methode. In plaats van deze methode op te vatten als één van de mogelijkheden om de ontwikkeling van onze maatschappij te analyseren en te begrijpen werd zij door sommigen opgevat als een dogma. De hele maatschappelijke bovenbouw diende verklaard en begrepen te worden als een bijprodukt van de maatschappelijke onderbouw: de ontwikkeling van produktiekrachten en produktieverhoudingen. Een ekonomistisch reduktionisme was het gevolg.⁵ Recht, kultuur, politiek, sociale verhoudingen, de menselijke psyche, kortom al het niet-ekonomische werd bepaald door de produktiestruktuur. Op de stroom van nationale en internationale politieke veranderingen kwam in de loop van 1975 een doorbraak tot stand die de positie van het dogmatisch marxisme aanvankelijk relativeerde en thans dodelijk heeft getroffen. In de Nederlandse diskussie zijn het vooral de Franse marxistisch-strukturalisten geweest, zoals Althusser, Poulantzas, Castells en Hadjinicolaou, die de weg hebben geplaveid van ekonomistisch marxisme naar het marxisme van de relatieve autonomie van de onderscheiden wetenschapsgebieden. De kultuur, het recht, de politiek en dergelijke, ze bleken gelukkig weer een autonoom moment te kennen, dus weer op zichzelf bestudeerd te kunnen worden. Maar verreweg de grootste verdienste werd door hen mijns inziens geleverd door het opnieuw onder de aandacht

auteurs die werken in deze richting zijn: De Swaan, Goudsblom, Kapteyn en Verrips.

5. Dat de restanten daarvan zich hardnekkig bleven weren bleek bij de presentatie van *Kapitalisme en burgerlijke staat, een inleiding in de marxistische politieke theorie* van Siep Stuurman, Amsterdam 1978. Fennema c.s. verweten Stuurman niet rechtzinnig genoeg te zijn geweest in de marxistisch-leninistische leer. Zie *Tijdschrift voor Politieke Economie*, jrg. 2 nr. 3, nov. '78, pp. 4 e.v. Ook mijn eigen werk toont, zij het veel minder dan in die tijd gebruikelijk,

trekken van dat ekonomistisch reduktionisme. Zie bijvoorbeeld de theoretische verantwoording bij het verslag van een leeronderzoek uit 1973 *Politiek bewustzijn van academici in een loonafhankelijke situatie* tezamen met Willem Dercksen en Roel Timmer, Groningen 1975, blz. 17 e.v. In die verantwoording wordt het politiek bewustzijn wel wat al te direkt gekoppeld aan de positie van de akademikus in de ekonomische struktuur. Het besef van de gewichtige rol die ideologieën daarbij spelen ontbreekt vrijwel.

bringen van de plaats en funktie van de ideologie in ieder menselijk samenleven en in de onze in het bijzonder. Zonder ideologie, zonder wereldbeeld, is menselijk samenleven niet mogelijk, zo luidt kortweg hun stelling. Wil men het menselijk handelen kunnen verklaren en interpreteren dan is een studie van de in een maatschappij funktionerende ideologieën onontbeerlijk. De maatschappijwetenschap kan het zonder dat eenvoudigweg niet stellen. En ik onderschrijf dit standpunt volledig en heb in mijn proefschrift getracht daar een nadere uitwerking van te geven. Studie van de ideologieën, ook of misschien zelfs *juist* die van het beleid, treft dus niet de *buitenkant* van dat beleid maar de *kern* ervan, omdat ze als het ware de atmosfeer vormen waarin dat beleid tot stand komt en wordt verwerkelijkt. Hieronder zal deze stelling op empirische basis worden uitgewerkt.

De oriëntatie op het werk van de Frankfurters maar ook op dat van de Franse marxistisch-strukturalisten heeft voor mij de noodzaak om de maatschappijwetenschap te beoefenen en het gezag daarvan uit te breiden levend gemaakt en gehouden. De maatschappijwetenschap poogt de samenhang van het menselijk handelen te herstellen. Deze samenhang wordt verbroken in de heersende ideologie van onze samenleving en op haar voetspoor maar al te dikwijls door de in disciplines opgedeelde sociale wetenschap. Van het belang van die opdeling ben ik evenzeer doordrongen als van de noodzaak de verbroken samenhang te herstellen. Dat behoort de taak van de maatschappijwetenschap te zijn ⁶. Voorlopig wil ik mij ertoe bepalen daaraan een bijdrage te leveren en mijn meesterproef pretendeert de tweede bijdrage van enige omvang van mijn hand te zijn ⁷.

Idealisten en pragmatici in de politiek

Bij het bestuderen van de geschiedenis en het op basis daarvan maken van een rekonstruktie van een bepaald tijdvak heeft de wetenschappelijk onderzoeker, naast datgene wat zijn theoretische kennis hem aan ideeën en richtlijnen levert, globaal twee referentiepunten voor de ordening en selektie van zijn materiaal: *kontinuiteit* en *diskontinuiteit* in het historisch proces. Een goede historische studie heeft oog voor beide. Nu is dat gemakkelijker gezegd dan

6. Elders hoop ik deze positie binnenkort theoretisch uit te werken. Een eerste aanzet is gegeven in 'Staat en maatschappij in Nederland', pp. 39 e.v. in: *Interventiestaat en ongelijkheid* van P. van der Kley e.a., Nijmegen 1980, alsmede in 'De onderscheiding tussen private en

publieke sfeer', in: *Recht en Kritiek* nr. 2, 1981, pp. 194 e.v. (beide tezamen met Teun Jaspers).

7. De eerste bijdrage was *De ontwikkeling van het stakingsrecht in Nederland*, Nijmegen 1978, tezamen met Harry van den Berg en Teun Jaspers.

gedaan vooral als een periode, 1945-1950, moet worden onderzocht waarin de verandering zozeer voorop staat en door eenieder die wil meetellen wordt voorgestaan. Het is de laatste tijd *bon ton* om vooral de nadruk te leggen op de continuïteit van het historisch proces voor wat betreft de periode direkt na de tweede wereldoorlog⁸. Er wordt op gewezen dat de periode 1930-1950 meer een ongebroken ontwikkelingslijn te zien geeft, dan een lijn waarin duidelijk breuken zijn te onderkennen. De oorlog, 1940-1945, vormt in die ontwikkeling een 'fremdkörper'. Men neemt na de oorlog als het ware als spoedig de draad van voor de oorlog weer op. Fennema en Van der Werf lijken zich ook op dit standpunt te stellen. Ik ben het met die zienswijze volstrekt oneens.

In mijn studie heb ik op basis van uitgebreid empirisch onderzoek geconstateerd dat als er al een periode-indeling moet worden gemaakt, deze er als volgt uitziet.

1930-1938: een wereldomspannende economische crisis, grote werkloosheid en een sociaal-economisch beleid dat *ideologisch* nog steeds is gebaseerd op de leer der staatsonthouding. Dat de achtereenvolgende kabinetten-Colijn deze leer steeds minder konsekwent toepassen doet daar weinig aan af. Een gevolg van deze ideologische stellingname is, dat geen *geïntegreerd* anti-krisisbeleid, waarin de centrale overheid een initiërende en koördinerende rol speelt, tot stand kan komen. Juist op het ontbreken daarvan concentreert zich de oppositie tegen dat beleid, zowel in socialistische als in katholieke kring. Het NVV en de SDAP brengen deze kritiek in 1935 op een koherente wijze naar buiten door middel van *Het Plan van de Arbeid*. Samen met het oppositionele deel van de Tweede Kamer-fractie van de RKSP, onder leiding van Romme, brengen zij in 1939 Colijn ten val. De inzet is een anti-krisisbeleid met daarin een actieve en koördinerende rol voor de centrale overheid. Het resultaat is de eerste Rooms-Rode coalitie onder leiding van de CHU'er De Geer.

1939-1945: mobilisatie en bezetting. De voorbereiding op de oorlog brengt een dirigistisch optreden van de overheid met zich mee dat sterke gelijkenis vertoont met dat van het laatste jaar van de eerste wereldoorlog na het uitbreken van de totale duikbotenoorlog (februari 1917). Tal van rijksbureau's worden uit de grond gestampt, die moeten waken over de voedselvoorziening en de grondstofvoorziening van en -toewijzing aan de bedrijven. Ook de produktie wordt deels onder controle geplaatst. De bezetters breken dit apparaat na de inval niet af, integendeel ze verfijnen het

8. Ik ga daar uitgebreider op in in mijn proefschrift *Sociaal-economische politiek in Nederland*,

1945-1949, Samsom, Alphen aan den Rijn, pp. 428 e.v.

en breiden het uit tot alle levensterreinen; van de arbeidsverhoudingen tot en met de cultuurvoorziening. Het Nederlandse bedrijfsleven gaat in zijn geheel op in de organisatie-Woltersom. Kenmerkend voor het hele bestel is de centrale positie van de overheid en haar uitgebreide regelgevende bevoegdheden. Naarmate de oorlog vordert wordt het er onder de druk van de omstandigheden, de totale oorlog, niet minder op.

1945-1948: ook het kabinet Schermerhorn-Drees en in iets mindere mate zijn opvolger het kabinet Beel zien zich genoodzaakt de centrale rol van de overheid compleet met een, slechts wat het leiderschap betreft gewijzigde, organisatie-Woltersom te handhaven. Dat is het element van continuïteit in vooral de sociaal-ekonomische politiek. Een continuïteit die loopt vanaf 1939. Maar er is meer en daarin ligt tegelijk de reden oom ook te konstateren dat er sprake is van een breuk in 1945. Dat is de bevrijding en dan niet alleen van de bezetter maar ook van alle behoudzucht, hokjesgeest etcetera van voor de oorlog. Men wil het anders doen, in de politiek, in de ekonomie, in de sociale en arbeidsverhoudingen, in de cultuur, in het onderwijs, kortom op alle levensterreinen. Het is een zeer massale beweging van vernieuwingsgezindheid en we moeten bij mijn weten ver in de Nederlandse geschiedenis teruggaan om een soortgelijke beweging waar te nemen. Het gaat niet aan dat in de geschiedrekonstruktie weg te poetsen door erop te wijzen dat er allemaal zo weinig van terecht is gekomen en dat veel van het vooroorlogse in de naoorlogse samenleving weer is terug te vinden. En dat is nu precies wat Fennema en van der Werf, maar in zekere zin ook De Hen⁹ en De Liagre Böhl c.s., doen. Ik wil dat schetsmatig illustreren aan de hand van het sociaal-ekonomisch beleid van vlak na de oorlog, toegespitst op de wording van de industrialisatie-politiek. In hun kritiek op mijn studie besteden Fennema en Van der Werf nauwelijks enige aandacht aan de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie (PBO). Ik besteed daar zeer veel aandacht aan, met een beetje kwade wil kan zelfs gezegd worden dat het grootste deel van het boek daarover gaat, omdat in de PBO de vernieuwingsbeweging van vlak na de oorlog zijn uitwerking krijgt. De PBO zoals de minister van handel en nijverheid in het kabinet Schermerhorn-Drees, H. Vos (SDAP/PvdA), deze bepleit, is een verticale organisatie van het bedrijfsleven in bedrijfschappen waarin de centrale overheid, onder meer door middel van het jaarlijks door het CPB op te stellen *centrale plan*, een belangrijke initiërende en plannende rol zal spelen in de Nederlandse ekonomie. In het geheel

is ook een bescheiden plaats ingeruimd voor de inbreng van arbeiderszijde. Het wetsontwerp-Vos zou bij uitvoering een ingreep in de economische orde van Nederland hebben betekend zonder weerga. Het is er dan ook niet van gekomen. De weerstand met name ook in het NVV, dat in het hele bouwsel een te grote bedreiging van de eigen positie ziet, is te groot. Het gebeuren is echter *wel* illustratief voor de vernieuwingsgezindheid die er kennelijk bij een belangrijk deel van de politieke elite leefde. Niet onvermeld mag blijven dat katholieke politici in het kabinet Schermerhorn-Drees meewerkten aan de totstandkoming van het ontwerp-Vos en het zelfs op het punt van de inbreng van arbeiderszijde nog aanscherpten ten gunste van de laatste.

Het industrialisatiebeleid dat Vos voor ogen stond was in 1946 dus een industrialisatiebeleid in het kader van *deze* PBO, dus *met* een zeer belangrijke rol voor de centrale overheid en met name voor de minister van handel en nijverheid. Het industrialisatiebeleid zoals de minister van economische zaken in het kabinet Drees-van Schaik, J.R.M. van den Brink (KVP), dat *na* 1948 vormgeeft, en waarin het accent volledig ligt bij het partikuliere bedrijfsleven en de rol van de overheid slechts voorwaardenscheppend en zeker niet plannend is, is dus wel iets heel anders dan Vos c.s. in 1946 voor ogen stond. Onder het kabinet Beel wordt, mede door het verkiezingsverlies van de PvdA in 1946 en het uitblijven van de vrijwel door iedereen verwachte doorbraak, langzaam maar zeker de koerswending voltrokken van 'dirigistisch' naar voorwaardenscheppend beleid. En dat gaat gepaard met veel gepraat over de zéér progressieve gezindheid van dit kabinet¹⁰. Als de socialisten in 1948 ten tweede male de verkiezingen verliezen, de kommunisten een deel van hun in 1946 veroverde zetelwinst moeten opgeven en de internationale politieke verhoudingen zodanig verslechteren dat de wereld wordt opgedeeld in Oost en West, dan is de tijd rijp voor een andere koers zonder omhaal van woorden. Het kapitalisme wordt niet meer ter discussie gesteld, er wordt niet meer gesproken over nationalisatie van basis-industrieën, en de doorbraak in de politieke verhoudingen is geen punt van discussie meer¹¹. Dan hebben de pragmatici het roer stevig in handen en staan de idealisten aan wal. Idealisten zijn in mijn opvatting mensen die trachten in hun maatschappelijk handelen hun ideaal van een nieuwe maatschappij uit te dragen. In het bovenstaande heb ik, zij het veel te schetsmatig, proberen aan te geven dat de vernieuwingsbeweging veel terreinen van het

10. Zie bijvoorbeeld de regeringsverklaring van het kabinet Beel (Fortuyn, pp. 429 e.v.).

11. Fortuyn, pp. 429 e.v.

maatschappelijk leven raakte en dat het een diep ingrijpende gebeurtenis was. De vernieuwers wilden dus veel meer dan een op Keynes geïnspireerd economisch beleid. Dat terugbrengen tot een paar belangrijke ambtenaren op het ministerie van economische zaken getuigt van een te beperkte blik op de ter discussie staande periode in de Nederlandse geschiedenis en neigt bovendien naar ekonomistisch reduktionisme. Ik zie mijn studie en die van De Liagre Böhl c.s., waarvoor ik veel waardering kan opbrengen, dan ook eerder als elkaar aanvullende dan als elkaar uitsluitende studies.

Indonesiëpolitiek

Ook de relatie tussen de sociaal-economische politiek en de politiek tegenover het naar onafhankelijkheid verlangende Indonesië ligt wel wat gekompliceerder dan Fennema en Van der Werf denken. Zelfs tot de kommunisten dringt het pas heel langzaam door dat onafhankelijkheid voor Indonesië betekent geheel los staan van Nederland.¹² In mijn studie heb ik onder meer op basis van de bronnenpublicatie van S.L. van der Wal geprobeerd een rekonstruktie te maken van het proces waarin zowel de Indonesiërs als de Nederlandse regering toegroeien naar die volledige onafhankelijkheid¹³. Daarnaast heb ik getracht aan te geven wat de Indonesiëpolitiek aan spanningen opleverde tussen de partijen die haar moesten dragen: de KVP en de PvdA. Dat men aan Nederlandse zijde, ook de CPN, vreesde dat onafhankelijkheid van Indonesië een groot verlies aan inkomsten zou betekenen en dus desastreuze gevolgen voor de economie zou hebben is een vaststaand feit. Binnen dat kader werd er echter wel geheel verschillend gedacht. De rechtse partijen met in de voorste linie de ARP waren van mening dat de Nederlandse belangen het beste konden worden veiliggesteld door herstel van het Nederlandse gezag over de kolonie, daarna kon eventueel verder worden gepraat. Een deel van de KVP, dat zich later tijdelijk onder aanvoering van

12. Hoezeer het denken bepaald kan worden door een menging van ideologieën blijkt wel uit de houding van veel kommunisten. Naast strijders voor de onvoorwaardelijke onafhankelijkheid – gegeven het kommunistisch maatschappijbeeld – kende deze partij functionarissen, en die waren vooral te vinden in de vertegenwoordigende organen, die dat niet zo ongeklausuleerd waren. Zij hadden wel degelijk oog voor het nationale belang en waren best geporteerd voor een Unie met Nederland. Wat dat inhield, vooral op economisch terrein, bleek duidelijk

uit het akkoord van Linggadjatti (Fortuyn, pp. 374 e.v.). Het zou de Nederlandse economie, bij uitvoering daarvan, bepaald geen windeieren hebben gelegd. Ook de kommunistische kamerleden waren daarover ingelicht.

13. *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950*, uitgegeven door dr S.L. van der Wal, deel 1 t/m 8. Gezien de overstelpende hoeveelheid materiaal is een zeer beperkte keuze gemaakt. Het handzame overzichtswerk terzake moet nog worden geschreven.

Welter zal afsplitsen, is het daar van harte mee eens. Dan zijn er naast de grote middenmoot de mensen met de vooruitziende blik; ze zijn aan te treffen in de PvdA (bijvoorbeeld Schermerhorn), in de KVP (bijvoorbeeld Van den Brink) en in de VVD (bijvoorbeeld D.U. Stikker). Deze mensen streven de *politieke* onafhankelijkheid na van Indonesië met behoud van de *ekonomische* betrekkingen. Stikker probeert in zijn functie van minister van buitenlandse zaken in het kabinet Drees-Van Schaik dit neokoloniale standpunt avant-la-lettre uit te werken. Hij heeft er zelfs een crisis in zijn eigen partij voor over. Hij probeert de onafhankelijkheid van Indonesië zo soepel mogelijk tot stand te laten komen, compleet met een temporele overdracht van Nieuw Guinea, juist om de ekonomische betrekkingen met Indonesië in de vorm van een Unie met Nederland te handhaven en zo mogelijk te verbeteren. Dat men er in 1948 al vanuit ging dat 'ons Indië' geheel verloren was, is in strijd met de feiten en wat aardiger is ook met de cijfers¹⁴. De door mij opgenomen cijfers over de in- en uitvoer spreken wat dat betreft boekdelen. Het herstel van de invoer en van de uitvoer naar Indonesië loopt zelfs ondanks de 'politioenele' akties bijzonder vlot. Pas na 1957 en helemaal na 1961 — de Nieuw-Guinea-krisis — komen de handelsbetrekkingen echt in de knel en worden zij tot een onbeduidende omvang gereduceerd. In de eerste industrialisatienota (1949) worden dan ook tal van factoren aangegeven waarom versnelde industrialisatie nodig is. Demografische factoren zijn bepaald niet de geringste. Op basis daarvan en van de cijfers ben ik niet geneigd het verlies van de kolonie die gewichtige plaats toe te kennen die Fennema en Van der Werf op het voetspoor van vele anderen eraan toekennen.

Prijspolitiek en landbouwpolitiek

Over mijn waardering van de prijspolitiek zijn meer mensen gevallen.¹⁵ Nu wil ik eerst maar eens iets recht zetten. In mijn studie staat *nergens* dat de prijspolitiek van de opeenvolgende kabinetten in de jaren 1945-1949 is mislukt. Wel heb ik gezegd dat ze minder geslaagd is. Wat zijn daarvoor de redenen? Laat ik beginnen bij de door mij *gekonstrueerde* tabel, zoals deze is afgedrukt in *TPE* 5/1, p. 113. Daaruit blijkt dat het niveau van het prijsindexcijfer van de gezinskonsumptie gedurende een groot aantal jaren boven dat van de regelingslonen ligt gemeten aan de hand van hetzelfde basisjaar (1960). Voeg daarbij de doelstelling van de opeenvolgende kabinetten om door middel van door de geleide loonpolitiek

14. Fortuyn, tabel 6 p. 456 en tabel 10 en 11 p. 461 plus kommentaar.
15. Zie J.G. Lulofs, 'Fortuyn en de Geschiedenis', in: *SOAP* nr. 4,

Groningen april 1981, en idem, 'Fortuyn en de Geschiedenis II', in: *SOAP* nr. 5, juni 1981.

kunstmatig laaggehouden arbeidskosten het prijsniveau terug te dringen, en de konklusie ligt voor de hand.

Maar zo smal is de basis daarvoor niet gebleven. Uit tal van dokumenten, onder meer redevoeringen van de voorzitter van de Stichting van de Arbeid, D.U. Stikker, van de minister van sociale zaken, W. Drees (PvdA), uit de anti-duurtekongressen van het NVV, uit de burgerkomité's ter controle van de prijzen van levensmiddelen, bleek dat de tijdgenoten uit zeer diverse lagen van de bevolking doordrongen waren van de hoogte der prijzen en vooral van de niet legale bewegingen daarin. Men beschikte evenwel niet over het apparaat en op den duur niet meer over de politieke wil om de prijzen strikt in de hand te houden en daar waar de ontwikkeling der arbeidskosten daar aanleiding toe gaf ze te verlagen. Welnu, dat noem ik minder geslaagd. Dat men er toch in slaagde het arbeidersprotest zo minimaal mogelijk te houden kan daarom naar mijn mening mogelijk verklaard worden uit factoren die buiten het direkte levensonderhoud liggen. Ik voer daarvoor aan het vooruitzicht op een rechtvaardiger maatschappij dat de vernieuwingsbeweging bood en de konkrete aanzetten die daartoe, onder meer op het terrein van de werkgelegenheid en sociale zekerheid, werden gegeven. Ik geef mijn verklaring graag voor een betere, maar acht het niet waarschijnlijk dat de Nederlandse loonafhankelijke troost zal hebben geput uit het feit dat in vergelijking met het buitenland de Nederlandse prijsontwikkeling wel meeviel. Zeker niet als diezelfde loonafhankelijke de loonontwikkeling in het buitenland daarbij zou betrekken. Immers de lonen waren daar ook flink wat hoger dan in het goede vaderland. Het bestaan blijkt zeker niet, zelfs niet voor de laagste sociaal-ekonomische strata, te worden bepaald door brood alleen. Het hebben van een toekomstbeeld en -verwachting speelt een belangrijke rol bij de aanvaarding van de dagelijkse ongemakken; dat maakt de ideologiestudie nu juist zo interessant.

Over de landbouwpolitiek kan ik kort zijn. De schrijvers voegen aan het door mij bijeengebrachte materiaal geen nieuw materiaal toe, maar beperken zich tot het konstateren van een samenhang tussen landbouwbeleid, geleide loonpolitiek en industrialisatiepolitiek. Ik heb dat verband zelf niet durven leggen, omdat ik van mening ben dat dat preciezer moet worden uitgezocht. Het door mij verzamelde materiaal is te rudimentair om tot zo'n gewichtige rol van de landbouw in de ekonomie te konkluderen. Opvallend is nu juist dat dat verband in het beleid *niet* wordt gelegd en er moest dus 'pionierswerk' bij het verzamelen van materiaal worden verricht. Vooral het genereren van gegevens stuitte op problemen. Ik zou de konklusies van Van der Werf en Fennema zeer interessant vinden als deze zouden worden gepresenteerd als hypothesen. Hypothesen

die in de sociale wetenschap kunnen worden gebruikt bij het voortschrijdend onderzoek naar de modernste geschiedenis van ons land. Een werkwijze zoals in de inleiding geschetst en, natuurlijk zonder meer kritiseerbaar, toegepast in mijn proefschrift kan ons daarin verder brengen. Het terugbrengen van een gekompliceerd proces tot slechts enkele factoren dient misschien de theoretische helderheid, maar leidt tot verarming van ons inzicht in een bepaalde periode. Een nieuwe vorm van schematisme en daaruit voortvloeiend reduktionisme ligt op de loer, daar zij voor gewaarschuwd (sic)!